

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 2-43:1

О. Є. Бродецький

ВЕКТОРИ РЕЛІГІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ТЛУМАЧЕННІ СПІНОЗИ: МЕТОДОЛОГІЧНО–ЦІННІСНИЙ РАКУРС

У статті досліджується зміст та дієвість ідей Б. Спінози щодо Бога та цінностей релігійної комунікації. Автор експлікує зв'язок онтологічних, когнітивних й аксіологічних вимірів пантеїзму Спінози. Розкривається їхня закоріненість у специфічних тенденціях розвитку соціуму та світогляду Нового Часу (з урахуванням і відповідних ренесансних ідейних імпульсів).

Обмірковуються питання ставлення Спінози до базових цінностей етики християнства, висвітлюються суперечливі аспекти цієї проблеми та узагальнюються бачення Спінозою цінностей свободи віросповідання, державних санкцій щодо функціонування релігій і конфесій у суспільстві. Ці питання висвітлюються з акцентуванням їхньої вагомості і для осмислення сучасних тенденцій релігійного життя, міжконфесійних взаємин тощо.

Дослідження здійснене на міждисциплінарній межі історії філософії, філософії релігії, етики. Елемент його новизни полягає в екстраполяції ідей філософії релігії Спінози на низку актуальних тенденцій сучасної релігійної комунікації й використання евристичних можливостей спінозівської думки для обґрунтування інтенсифікації діалогу богословського, релігієзнавчого і філософського дискурсів у сучасній Україні.

Ключові слова: Барух (Бенедикт) Спіноза, пантеїзм, Бог, віра, цінності, релігія, богослов'я, філософія, комунікація, толерантність.

DOI 10.34079/2226-2830-2021-11-21-15-24

Постановка проблеми. Доба Нового Часу у філософському плані відзначилася оригінальними формами синтезу метафізичної зорієнтованості мислення із виразною соціоцентричною спрямованістю. Мислячі люди епохи (філософи, науковці, митці, державні діячі) здебільшого вірили в онтологічну єдність космічного і людського та тримали у фокусі своєї думки шляхи оновленої, прогресивної розбудови суспільства, яка б керувалася ідеалами Блага та Розуму. Мислителі формулювали свої бачення суспільного поступу, спираючись не лише на уможлядні побудови чи спадщину соціальної думки Античності, Ренесансу. Вони реагували й на динамічний, нерідко буремний, перебіг суспільного життя у відповідних країнах Європи (оновлення еліт, революційні події, зміна влади, зникнення старих і виникнення нових привілейованих верств, міжрелігійний, міжконфесійний діалог і його конструктивні та конфронтаційні форми тощо). Релігія і система ідей та цінностей, яка з неї випливає, зберігала статус одного з найважливіших предметів філософського осмислення (що, звісно, передбачало й критичну настанову). Соціоцентрична орієнтація спонукала, крім метафізичної чи сотеріологічної тематизації аналізу феномена релігії, брати до уваги і її соціально–ціннісну векторність, обмірковувати передумови творчої, конструктивної дієвості релігії в суспільстві, а також можливі чинники її негативних аксіом–ефектів та шляхи запобігання їм.

Як відомо, раціоналістична світоглядна настанова актуалізувала максимально послідовну орієнтацію на утвердження цінності розуму і науки як чинників прогресу та передумов утвердження буття людини у свободі. Домінував ідеал активності мислення. Декартів принцип «*cogito ergo sum*» постулює мисленнєвий процес, життєвість думки як ядро особистісної ідентичності, головну умову унікальності її буття. Виявляючи себе як суб'єкт мислення, особистість, за Декартом, експлікує для себе й факт приналежності її розуму до структури космічної мисленнєвої субстанції, а виводячи на засадах онтологічного аргументу досвід про буття Бога з факту наявності в людському розумові ідеї про нього, Декарт розглядає божественне буття як космічну гарантію причетності людини до Істини, її здатності пізнавати світ і на ґрунті цього реалізовувати свій життєтворчий потенціал. Ці Декартові лейтмотиви набули розгортання в палітрі деїстичних і пантеїстичних учень.

Розуміння людиною свого життєтворчого потенціалу виливалося в Новий Час в оспівування діяльній сутності людини. Ця настанова заявила про себе, звісно, ще в добу Ренесансу. Згадаймо одну з ключових думок гуманізму, висловлену Джордано Бруно: «Досвідчені й талановиті в спогляданні істини, сповнені осяйним і свідомим духом, за внутрішньою спонукою та природним пориванням, збурюваним любов'ю до Божества, до справедливості, до істини, до слави, вогнем прагнення й наснагою цілеспрямованості загострюють в собі почуття і в муках свого мислення виявляють світло розуму, і з ним ідуть далі від звичного. І врешті, такі люди говорять і діють уже не як знаряддя, а як головні творці та діячі» (Бруно, 1953, с. 52–53). Відповідно, в ціннісно-антропологічній царині Новий Час проголошує домінантними моральну самодисципліну, приборкання розумом емоційних хитань і пристрастей. Моральні почуття визнаються другорядними порівняно з інтелектуальною рефлексією щодо добра і зла. На цьому тлі формувалася й певна диспропорція між раціональною та екзистенційною сторонами людського духу. Усвідомлюючи цю диспропорцію і бачачи в історичній ретроспективі сумнівні наслідки надмірного раціоналізму, ми все ж не повинні заперечувати справді цінних надбань тієї епохи і вміти виокремлювати їхній конструктивний для сьогодення ціннісний і світоглядний потенціал.

І дискурс богомислення, запропонований Барухом (Бенедиктом) Спінозою, в цьому сенсі особливо показовий. Вбачаємо актуальність звернення до ідей філософії релігії Спінози в такому: 1) наявність в ній важливих смислових підвалин для міжсвітоглядного діалогу й комунікативно-ціннісної відкритості, що є особливо актуальним і для сучасного українського суспільства, і для глобалізованого світу загалом; 2) потенціал відповідних ідей Спінози для евристично-методологічної взаємодії академічних форм богослов'я та філософії, що особливо важливо сьогодні для богословської науки й освіти, яка перебуває в пошуку своєї ніші в сучасній гуманітарному просторі.

Аналіз досліджень і публікацій. Серед новітніх публікацій, присвячених ідеям Спінози, виокремимо праці Б. Завідняка з аналізом теодицеї Спінози (Завідняк, 2017); А. Гуджикурбанова – стосовно взаємодії метафізичних й етичних імпульсів вчення нідерландського мислителя (Гаджикурбанов, 2014), а також щодо історичних передумов його етичного вчення (Гаджикурбанов, 2015); Т. Седиченко – щодо засад та призначення етичної доктрини Спінози (Седыченко, 2016) і цієї ж авторки щодо онтологічних підвалин моральних ідей мислителя (Седыченко, 2018). Чимало цінного аналітичного матеріалу виявляємо в укладеній А. Майданським збірці «Бенедикт Спіноза: *pro et contra*» (Майданський, 2012), де зібрано тести різних авторів щодо ідей мислителя. Продуктивні ідеї щодо значущості доробку Спінози у світоглядних трансформаціях Нового Часу наявні також у фундаментальних працях Чарльза Тейлора

– (Тейлор, 2005; Тейлор, 2013). Елемент наукової новизни нашої статті полягає в екстраполяції засад філософії релігії Спінози на низку актуальних тенденцій сучасної релігійної комунікації й використання евристичних можливостей спінозівського дискурсу для обґрунтування інтенсифікації діалогу та синергії богословського, релігієзнавчого і філософського дискурсів у сучасній Україні.

Мета статті: у міждисциплінарному контексті історії філософії, філософії релігії та етики осмислити ціннісно-прикладний потенціал релігієзнавчих ідей Б. Спінози, виявивши їхню дієвість щодо гуманістичної синергії людинотворчих ідей різних релігійних традицій та запобігання деструктивним формам практикування релігійності і міжрелігійної комунікації.

Виклад основного матеріалу. Ідея Бога в добу Нового Часу зберігала свою першорядну світоглядну значущість та була предметом пильної уваги з боку переважної більшості мислителів. Інтелектуально–ціннісна культура Нового Часу напрацювала оригінальні моделі деїстичного, пантеїстичного та етикотеологічного дискурсів, які, безперечно зберігають свій ціннісний потенціал і нині.

Раціоналізм як одна з ключових світоглядних орієнтацій цієї епохи спонукав будувати осмислення релігійних цінностей на шляхах демаркації критеріїв істинної і спотвореної систем їх культивування. Під істинною релігійністю розуміли переважно ґрунтований на особистісному осмисленому виборі шлях життя, в основі якого пієтет перед духовним Абсолютом. Але виявлення цього пієтету передбачає не поклоніння й покору, а заохочення горизонту розважливості, розумової координації пізнавальної й ціннісної сфер, критичності щодо інтелектуальної пасивності і здоматизованості. Ще в добу пізнього Ренесансу вже згаданий Джордано Бруно, актуалізуючи аспект богошукання, наголошував: «Ми шукаємо його в нездоланному й непорушному законі природи, в благочесті душі, що добре засвоїла цей закон, у сяйві сонця, у красі речей» (Бруно, 1965, с. 189).

Відповідно, спотворені форми релігійності вбачалися в необізнаності й бракові пізнавального ентузіазму, що мотивують забобонність, фанатизм, які у свою чергу маніпулятивно, лицемірно педалюються силами світської і духовної влади заради корисливих інтересів. Ці аспекти активно підкреслювалися й багатьма мислителями Ренесансу. Наприклад, «Лютер, й Еразм гостро картали церковно–адміністративні зловживання, владні амбіції керманічів церковних інституцій, схематизм і стереотипність методик духовної освіти, фарисейство лідерів релігійних спільнот. Обидва вони нещадно викривали моральну зубожілість тогочасної римської курії, її патологічну меркантильність, гонитву за прагматичними успіхами ціною втрати актуальної закоріненості в сакральному досвіді й дієвому благочесті» (Бродецький, 2017, с. 407). Спіноза розвинув тенденції накреслені в ренесансній добу і певною мірою його підходи є вирашнішими порівняно з низкою типових для Нового Часу механістичних концепцій, які хибували надмірною лінійністю метафізичного мислення й спрощеним аналізом духовних явищ. Спіноза ж демонструє багатомірність і рельєфність думки, синергійність аксіології та метафізики.

Виразна опозиційність Спінози до конфесійних структур сучасного йому юдаїзму та християнства, не буквалістичний підхід до герменевтики священних текстів (з елементом раціональної критики, як йому здавалося, фантазійних нашарувань і зайвого містицизму певних біблійних переказів) створювали Спінозі (в очах багатьох) атеїстичний образ. Наприклад, Чарльз Тейлор у славнозвісній праці «Секулярна доба» зазначає: «Одночасно з цим нове відчуття історії проявилось й у біблійній критиці, яка народилася ще в сімнадцятому столітті. Біблійні описи тепер зважувалися на предмет їхньої гаданої правдоподібності, беручи до уваги обмежене розуміння тих, хто колись

записував відповідні тексти тощо. Одну з перших (і найбільш скандальних) атак подібного штибу здійснив Спіноза у своєму «Богословсько–політичному трактаті» (Тейлор, 2013, с. 432).

Проте насправді вчення Спінози – це оригінальна модель пантеїзму. Володимир Соловйов, цілком заперечуючи атеїстичність ідей Спінози, писав у праці «Поняття про Бога (на захист філософії Спінози): «Пантеїстичне почуття спілкування із все єдиною субстанцією, породжуючи цілі релігійні учення, дає водночас глибоку релігійну одухотвореність світоглядів таких умів, як Спіноза й Гете... Будучи народною релігією в далекій Азії, пантеїзм давно став в Європі улюбленою релігією метафізиків та поетів, для яких він не є абстрактне поняття, а дане досвіду (Майданский, 2012, с. 144). Отже, ідея Бога – не лише предмет філософського аналізу цього мислителя. Бог для нього – це онтологічна об'єктивна сутність, якій належить від людей специфічне поклоніння та ціннісне самозобов'язання їх перед нею. Мислитель наголошував: «Бог же – то перша причина усіх речей, а також причина самого себе. Тому мало чого варті слова., що Бог не може бути доведений а ргіогі» (Спиноза 1957а, с. 82). Спіноза, реалізуючи раціоналістичні домінанти, переконаний, що буття Бога можна й потрібно піддавати розумовому, теоретичному обґрунтуванню за геометричним принципом взаємодії аксіом та теорем у траєкторіях динамічної дедуктивної думки. Здійснюючи акти богомислення, людина, по суті, актуалізує в собі космічне призначення пізнавати заради Блага. Тож для нідерландського мислителя Бог – це смислова життєвість всесвіту, взята в її вічному самоздійсненні, що актуалізується в повсякчасній синергії духовного і природного, функціонуванні природного, фізичного через дієве наснаження його божественними смислами, котрі втілюються у світовій закономірності, організованості, доцільності, гармонії.

Слід зазначити, що Спіноза із застереженнями ставиться до теїстичної персоналізації Бога. Як Розум й Абсолют Бог для нього таки має особистісність, однак це не та особистісність Бога чи богів, яку популярно представляють масі вірян у конфесійних формах теїзму. А отже, й канали богоспілкування людини, з погляду Спінози, пролягають передусім на шляхах наполегливої, самовідданої, залюбленої в Істину пізнавальної активності, поєднаної із ціннісною саморегуляцією.

А ціннісна саморегуляція людини – це формування в собі міцного імунітету проти узалежнення хаотичними, деструктивними афектами. Форми соціальних залежностей від афектів мисляться Спінозою в різних проекціях, й однією з іпостасей цього є розбудова релігійного життя в авторитарному форматі, коли для релігійних лідерів ідеї духовності служать не самоціллю, а лише своєрідною ширмою втілення владних амбіцій, зміцнення адміністративних важелів комунікації з політичною системою, нагромадження матеріальних статків і впливовості. Справжню ж віру, на думку голландського філософа, мисляча особистість плекає як своєрідну життєву синергію вкоріненості в пізнанні та любові. «Оскільки любов до Бога – то вище щастя й блаженство для людини, останній кінець і мета всіх людських дій, то звідси випливає, що лише той додержується Божественного закону, хто намагається любити Бога не через боязнь покарання і не з любові до іншої речі, наприклад, до задоволень, слави тощо, а тільки тому, що він знає Бога або знає, що пізнання Бога й любов до нього – то вище благо. Тож суть Божественного закону і його головне правило полягає в тому, щоб любити Бога як вище благо» (Спиноза, 1998, с. 113).

Пізнання, вважає Спіноза, з усіх доступних людині речей має бути найбажанішим, найпріоритетнішим ціннісним орієнтиром. Між справжнім системно організованим і ціннісно скоординованим пізнанням і богоспілкуванням можна поставити знак рівності. «Найдосконаліша людина – той, хто єднається з Богом (який є

вседосконала істота) і в такий спосіб насолоджується ним (Спіноза, 1957а, с. 120). Але бар'єрами в набутті людиною змоги здійснювати таке пізнання–богоспілкування часто стають два деструктивні чинники: зарозумілість і самоприпинення.

Це своєрідні античесноти, а їхніми позитивними, гуманістичними альтернативами Спіноза вважає самовдоволеність та істинну смиренність.

Важливо підкреслити, що самовдоволеність в його акцентуванні – це аж ніяк не те саме, що погорда, пиха. Це такий життєвий обрій, коли особистість у матеріальному аспекті задовольняється скромними умовами й ресурсами, але при цьому динамічно зорієнтована на вірність моральним засадам, має імунітет від конформістських угод із сумлінням заради нарощення матеріального благоденства. У «Богословсько–політичному трактаті» Спіноза пише: «Але той, хто знає, що в нього немає нічого кращого за розум і здоровий дух, той без сумнівів визнає це благо істотним» (Спіноза, 1998, с. 113). Водночас у славетній праці Спінози «Етика» лунають такі слова: «Людське безсилля в приборканні й обмеженні афектів я називаю рабством. Бо людина, піддана афектам, вже не володіє сама собою, але перебуває в руках фортуни, і то такою мірою, що, хоч і бачить перед собою краще, однак змушена додержуватися гіршого» (Спіноза, 1957б, с. 521). Вивільнення від такої уярмленості філософ обмірковує багато в чому наближено до Сократової настанови «пізнання рятує від зла». Не можна не бачити тут і кореляції з новозавітним принципом, висловленим в Євангелії від Івана (8:32): «І пізнаєте істину, а істина вас вільними зробить» (Біблія, 2020, с. 1010). «Пізнання, крім істинної любові до ближніх, яку воно вселяє нам, викликає в нас ще й те, що ми ніколи вже не ненавидимо ближніх й не гніваємося на них, але схильні зараджувати їм і допроваджувати їх до кращого стану; таке пізнання призводить нас до того, що ми не повинні боятися Бога» (Спіноза, 1957а, с. 143).

Зрештою, попри поверхово приписувану Спінозі «антирелігійність» він справді цінує емпатійні ресурси, наявні у моральних матрицях, життєвих взірцях і заповідях біблійної релігійної традиції (як Старого Завіту, так і Нового). Любов, радісне благоговіння перед життям, поміркованість, дух миролюбства та довіри справді наявні у євангельській смислової атмосфері, у Христовій етичній програмі, і Спіноза віддає цьому належне та прямо чи імпліцитно його власна етика вбирає ці ціннісні орієнтири.

З іншого боку, критичне вістря його думки спрямовується на деструктивні реалії релігійного життя, в якому є місце для взаємної зневаги спільнотами й особистостями одне одного за ознакою віроповчальних і культових відмінностей. Спіноза наголошує: його прикро вражає ціннісна диспропорція між гордістю багатьох вірян за висоту моральних ідеалів їхньої релігії, конфесії і реальною практикою їхньої комунікації, коли «більш, ніж несправедливо сперечаються між собою і щодень виявляють одне до одного жорстоку ненависть; так що віру кожного легше пізнати за вчинками, ніж за [декларативними] чеснотами» (Спіноза, 1998, с. 35). Підкреслимо, що не лише спільноти християн, а й громади інших релігій зазнають у Спінози критичної оцінки через названі ціннісні спотворення комунікативної практики вірян. Попри зовнішні розбіжності в культовій практиці, ритуальних звичаях, естетичному обрамленні культу, системі порядкування у спільнотах, різні релігії мають ядро загальнолюдських цінностей, які корелюють зі змістом філософської віри в Благо й Розум. Але реальна практика життя релігійних спільнот засвідчує й те, що в багатьох із них, «любов до поширення божественної релігії переродилася на огидну жадібність і шанолубство, а сам храм перетворився на театр, де сильними є не церковні вчителі, а оратори» (Спіноза, 1998, с. 36). І мислитель формулює настанову, що містить чіткий критерій оцінки реального аксіом-потенціалу тієї чи іншої релігійної спільноти або особистості: «тільки за справами можна судити про віру кожного, благочестива вона чи нечестива. В

цьому разі, отже, всі будуть мати змогу підкорятися Богові вільно і від усієї душі, та будуть цінуватися у всіх тільки справедливість і любов» (Спіноза, 1998, с. 40). Ця думка досить актуальна і в контексті сьогодення, коли будучи активним агентом публічного простору релігійні конфесії повинні самовизначатися: чи дбають вони лише про несхитність власного корпоративного моноліту і лише на це спрямовують свою активність, чи енергійно беруться як частина громадянського суспільства за соціально значущі ініціативи (просвітницькі, екологічні, валеологічні, філантропічні, волонтерські, солідаризаційні тощо). Критерій «судити за справами» орієнтує на плекання в суспільстві здорової критичності, яка мотивуватиме релігійні спільноти бути в тонусі морального ентузіазму. Тож у цій ідеї Спінози закладена неабияка евристичність, ідейно дієва й нині.

Засади віросповідної свободи, толерантності до палітри релігійних традицій в культурі, гарантії їхнього вільного функціонування в державі – це загальновизнані нині ціннісні важелі гуманного та демократичного соціуму. І слід зазначити, що багато в чому їхні ціннісні лейтмотиви закорінені в дискурсі думки Спінози (як, зрештою, й низки інших мислителів Нового Часу). А в часи його життя світоглядна й громадянська позиція обстоювання цих цінностей могла ставати підставою для утисків та морального (а в деяких країнах і фізичного) цькування. Тож дехто з сучасників Спінози вбачав у його позиції соціальну деструкцію і загрозу суспільній злагодженості. Ось рядки з листа лікаря Л. ван Вейтгюйзена, де він так оцінює ідеї «Богословсько-політичного трактату»: «Оскільки суть усієї релігії він вбачає в культивуванні добродетності, а всяке знання таїнств, котре само собою не сприяє розвитку добродетності, вважає зайвим, і оскільки в його очах варте переваги й більш потрібне таке знання, яке може надихнути й налаштувати людей на добродетність, то звідси він робить висновок, що мають бути схвалені або, принаймні, терпимі всі ті уявлення про Бога, про його культ і про все, стосовне релігії, які, на погляд людей, що сповідують ці уявлення, є істинні і сприяють розвитку й процвітанню чесності» (Спіноза, 1998, с. 461). Тож автор листа критикує Спінозу за те, що він закликає уряд, державну владу посідати нейтральну позицію та утримуватися від виокремлення ексклюзивних конфесій, яким надавалося б максимальне сприяння й лояльність. Але важливо, що Спіноза, з іншого боку, таки усвідомлював потребу збалансовувати принципи свободи совісті із визнанням права урядових структур вживати застережних засобів щодо явно аморальних культів. Ця позиція Спінози також не втрачає своєї значущості й нині – зважаючи на проблему функціонування деструктивних релігійних організацій, які роблять ключову ставку на маніпулятивні практики й ґрунтоване на ньому незаконне збагачення верхівки відповідних спільнот.

Ідеї Спінози, безперечно, вплинули на подальший дискурс обмірковування ідеї Бога та релігійних цінностей. З його поглядами, наприклад, парадигмально перегукуються ідеї Джона Локка щодо обґрунтування толерантності у взаєминах між носіями різних віросповідно-світоглядних традицій. Критика Девідом Юмом спотворених форм релігійності – забобонності й нестямності (фанатизму) корелюється зі спінозівськими інтенціями демаркації, з одного боку, неосмислених вірувань, а з іншого – істинного богошанування. Зрештою, й Кантове вчення про релігію, хоч і критичне до будь-яких теоретичних способів логічно обґрунтовувати буття Бога (до чого вдавався Спіноза), у своїй ціннісно-прикладній частині має чимало точок дотику з ідеями нідерландського філософа, адже «його етикотеологію можна вважати вивершенням автономно гуманістичного підходу до моралі, який водночас визнає й своєрідний, феноменологічно витлумачений, досвід віри в Божественне» (Бродецький, 2016, с. 198). Кант рухається до життєвої значущості віри в Бога каналами практичного

розуму (моральної свідомості), Спіноза – через синергію метафізики й етики. Але обидва ці мислителі, кожен у свій спосіб, утверджували людинотворчу силу ідеї Божественного. Недаремно ж Володимир Соловйов підкреслював: «Багато хто з релігійних людей віднаходили в цій філософії духовну підтримку» (Майданський, 2012, с. 156). Ч. Тейлор, наприклад, звертає увагу також і на потужні впливи спінозівського мислення на «веймарівських класицистів і романтиків» (Тейлор, 2005, с. 410). Трансформацію окремих ідейних та ціннісних імпульсів Спінози можемо простежити і в дискурсах, наприклад, Анрі Бергсона, П. Тейяра де Шардена тощо.

Висновки. Підсумовуючи статтю, зробимо висновок про потужний релігієзнавчо–методологічний потенціал аксіології релігії Б. Спінози. Його дискурс демонструє евристичну функціональність філософської рефлексії над релігійністю як чинника гуманізації релігійного самоусвідомлення вірян й оптимізації діалогічних ефектів їхньої комунікації у внутрішньо-конфесійному і міжконфесійному форматах. Ідеї Спінози, за умови їх коректного висвітлення, зокрема, в богословській освіті, здатні сприяти формуванню в майбутніх релігійних лідерів, богословів осмисленої етико-соціальної вмотивованості, відкритості до пізнання морально-антропологічного ядра інших релігійних традицій, зорієнтованості на цінність філософичності в рухові до Сакрального та шанування Життя в усіх його виявах – природних, суспільних, культурних, особистісних, метафізичних.

Перспективи подальших досліджень можуть бути реалізовані в розгалуженому проблемно–тематичному спектрі, зокрема, вартій детальнішого розгляду ракурс актуальних рецепцій ідей філософії релігії Спінози у сучасній богословській, релігієзнавчій та філософській думці. Також дослідницькою перспективною є конкретизація методологічних можливостей вчення Спінози чи його трансформованих варіацій для подальшої розбудови ідейних стратегій міжрелігійного діалогу та толерантизації комунікативних практик у глобальному світі.

Бібліографічний список

- Біблія*, 2020. Сучасний переклад з давньоєврейської та давньогрецької мов Р. Турконяка. Київ: Українське Біблійне Товариство.
- Бродецький, О.Є., 2016. *Етичні цінності в релігіях: гуманістична синергія ідей*. Чернівці: Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича.
- Бродецький, О.Є., 2017. Етичні конотації релігійно–соціальних ідей Мартіна Лютера й Еразма Роттердамського. В: Чернівецький національний університет. *Гуманітарно–наукове знання: комунікативні засади*: Матеріали Міжнар. наук. конф., м. Чернівці, 6–7 жовтня 2017 р. Чернівці: Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, с.406–412.
- Бруно, Дж., 1953. *О героическом энтузиазме*. Москва: Государственное издательство художественной литературы.
- Бруно, Дж., 1965. О безмерном и неисчислимом. В: А.Х. Горфункель, 1965. *Джордано Бруно*. Москва: Мысль, с.185-189.
- Гаджикурбанов, А.Г., 2015. Отношение к миру в этике стоицизма и в моральном учении Спинозы. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*, 11-3(61), с.37–39.
- Гуджикурбанов, А., 2014. *Этика Спинозы как метафизика морали*. Москва: Центр гуманитарных инициатив.
- Завідняк, Б., 2017. Теодицея Бенедикта Спінози. *Схід*, 6, с.91–97. DOI: [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2017.6\(152\).122358](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2017.6(152).122358)

- Майданский, А.Д., сост., 2012. *Бенедикт Спиноза: pro et contra: личность и творчество Б. Спинозы в оценке русских мыслителей и исследователей*. Санкт–Петербург: Издательство Русской христианской гуманитарной академии.
- Седыченко, Т.Ю., 2016. Основания и цели этического учения Спинозы. *Сибирский философский журнал*, 14(4), с.273–282.
- Седыченко, Т.Ю., 2018. Философия Спинозы: роль онтологии в обосновании этических целей. *Сибирский философский журнал*, 16(3), с.219-226. DOI: <https://doi.org/10.25205/2541-7517-2018-16-3-219-226>
- Спиноза, Б., 1957а. Краткий трактат о Боге, человеке и его счастье. В: Спиноза, Б., 1957. *Избранные произведения в 2-х т.* Москва: Госполитиздат, Т.1, с.67–173.
- Спиноза Б., 1957б. Этика. В: Спиноза, Б., 1957. *Избранные произведения в 2-х т.* Москва: Госполитиздат, Т.1, с.359–619.
- Спиноза, Б., 1998. *Богословско–политический трактат*. Минск: Литература.
- Тейлор, Ч., 2005. *Джерела себе. Творення новочасної ідентичності*. Пер. з англ. А. Васильченка. Київ: Дух і літера.
- Тейлор, Ч., 2013. *Секулярна доба. Книга перша*. Пер. з англ. О. Панич. Київ: Дух і літера.

References

- Bibliia [Bible]*, 2020. Modern translation from the ancient Hebrew and ancient Greek languages by R. Turkonyak. Kyiv: Ukrainske Bibliine Tovarystvo. (in Ukrainian).
- Brodetskyi, O.Ie., 2016. *Etychni tsinnosti v relihiiakh: humanistychna synerhiia idei [The ethical values in religions: humanistic synergy of the ideas]*. Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi universytet im. Yu. Fedkovycha. (in Ukrainian).
- Brodetskyi, O.Ie., 2017. Etychni konotatsii relihiino–sotsialnykh idei Martina Liutera y Erazma Rotterdamskoho [Ethical connotations of the religious and social ideas of Martin Luther and Erasmus of Rotterdam]. In: Chernivtsi National University. *Humanitarian scientific knowledge: communicative principles: Proceedings of the International Science Conference, Chernivtsi, October 6-7, 2017*. Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi universytet im. Yu. Fedkovycha, pp.406–412. (in Ukrainian).
- Bruno G., 1965. O bezmernom y neischyslimykh [On the immeasurable and innumerable]. In: A.Kh. Gorfunkel. *Giordano Bruno*. Moskva: Mysl, pp.185-189. (in Russian).
- Bruno, Dzh., 1953. *O geroicheskoy entuziazme [The Heroic Frenzies]*. Moskva: Gosudarstvennoye izdatelstvo khudozhestvennoy literatury. (in Russian).
- Gadzhikurbanov, A.G., 2015. Otnoshenie k miru v etike stoitsizma i v moralnom uchenii Spinozy [Attitude towards the world in the ethics of stoicism and in the moral teaching of Spinoza]. *Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i yuridicheskie nauki, kulturologiya i iskusstvedenie. Voprosy teorii i praktiki*, 11-3(61), pp.37–39. (in Russian).
- Gudzhikurbanov, A., 2014. *Etika Spinozy kak metafizika morali [Spinoza's Ethics as a Metaphysics of Morality]*. Moskva: Tsentr gumanitarnykh initsiativ. (in Russian).
- Maydanskiy, A.D., compiler, 2012. *Benedikt Spinoza: pro et contra: lichnost i tvorchestvo B. Spinozy v otsenke russkikh mysliteley i issledovateley [Benedict Spinoza: pro et contra personality and work of B. Spinoza in the assessment of Russian thinkers and researchers]*. Sankt–Peterburg: Izdatelstvo Russkoy khristianskoy gumanitarnoy akademii. (in Russian).
- Sedychenko, T.Yu., 2016. Osnovaniya i tseli eticheskogo ucheniya Spinozy [The foundations and aims of the ethical doctrine of Spinoza]. *Siberian Journal of Philosophy*, 14(4), pp.273–282. (in Russian).
- Sedychenko, T.Yu., 2018, *Filosofiya Spinozy: rol ontologii v obosnovanii eticheskikh tseley*

- [Spinoza's philosophy: the role of ontology in justification the ethics of ends]. *Siberian Journal of Philosophy*, 16(3), pp.219-226. DOI: <https://doi.org/10.25205/2541-7517-2018-16-3-219-226>. (in Russian).
- Spinoza, B., 1957a. *Kratkiy traktat o Boge, cheloveke i ego schaste* [Short Treatise on God, Man, and His Well-Being]. In: Spinoza, B., 1957. *Selected works in two volumes*. Moskva: Gospolitizdat, Vol. 1, pp.67–173 (in Russian).
- Spinoza, B., 1957b. *Etika* [Ethics]. In: Spinoza, B., 1957. *Selected works in two volumes*. Moskva: Gospolitizdat, Vol. 1, pp.359–619. (in Russian).
- Spinoza, B., 1998. *Bogoslovsko-politicheskiy traktat* [Theological–Political treatise]. Minsk: Literatura. (in Russian).
- Teilor, Ch., 2005. *Dzherela sebe. Tvorennia novochasnoi identychnosti* [The sources of the self. The making of the modern identity]. Translated from English A. Vasilchenko. Kyiv: Dukh i litera. (in Ukrainian).
- Teilor, Ch., 2013. *Sekuliarna doba. Knyha persha* [A secular age. The first book]. Kyiv: Dukh i litera. (in Ukrainian).
- Zavidnyak, B., 2018. *Teodytseia Benedykta Spinozy* [Theodicy of Benedictus Spinoza]. *Skhid*, 6, pp.91–97. DOI: [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2017.6\(152\).122358](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2017.6(152).122358) (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 05.05.2021.

O. Brodetskyi

VECTORS OF RELIGIOUS COMMUNICATION IN SPINOZA'S INTERPRETATION: METHODOLOGICAL AND VALUE ASPECT

The article analyzes the content and effectiveness of B. Spinoza's ideas about God and the values of religious communication. The author explicates the connection between the ontological, cognitive and axiological dimensions of Spinoza's pantheism. Their rootedness in specific trends of the development of the society and the worldview of the New Time are revealed (taking into account the corresponding Renaissance ideological impulses as well).

The study comprehends B. Spinoza's approach to explaining the essence of cognition of God. In this context, the author analyzes Spinoza's understanding of the connection between knowledge and love for God and love as the value horizon of human activity, creativity, communication. The researcher interprets Spinoza's distinction between true religiosity and its value-distorted forms, which motivate superstition, fanaticism, the primacy of ritualism and authoritarianism in arranging the life of religious communities. The paper reveals Spinoza's views on the formation of value and communicative immunity from such forms of religiosity.

The article describes Spinoza's attitude to the basic values of Christian ethics. The controversial aspects of this problem are highlighted. The author generalizes Spinoza's vision of the values of freedom of religion, state sanctions concerning the functioning of religions and confessions in the society. The researcher analyzes these issues with emphasis on their weight comprehending modern trends in religious life, interfaith relations.

The author demonstrates the influence of B. Spinoza's ideas about religion and religious values in accordance with a number of concepts of the New Time. In particular, the paper considers the correlation of Spinoza's doctrine with the doctrine of tolerance by John Locke, the analysis of the value vectors of religiosity by David Hume, the ethical theology of Immanuel Kant.

The study was based on the multidisciplinary approach showing the links between the

history of philosophy, philosophy of religion, ethics. The element of its novelty lies in the ideas of Spinoza's philosophy of religion extrapolation to a number of current trends in modern religious communication and the use of the heuristic possibilities of Spinoza's doctrine to substantiate the intensification of the dialogue between theological, philosophical discourses and religious studies in contemporary Ukraine.

Keywords: Baruch (Benedict) Spinoza, pantheism, God, faith, values, religion, theology, philosophy, communication, tolerance.

УДК 141.7

Н. А. Гайдук

ФЕНОМЕН МЕТАМОДЕРНІЗМУ ЯК ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ МОДЕРНІЗМУ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ПРОДОВЖЕННЯ ПОСТМОДЕРНІЗМУ

Статтю присвячено систематизації та узагальненню попередніх знань та теоретичних здобутків про метамодернізм як культурний феномен XXI століття.

Встановлюється походження та витоки терміну, зв'язок його із такими культурними напрямками, як модернізм, постмодернізм та пост-постмодернізм; при цьому наголошується на майже одночасній відмові усіх теоретиків постмодернізму від концепції постмодернізму як течії, що виникла на заміну модернізму.

Метамодернізм представлено як реакцію на постмодернізм та протиставлено окремим аспектам як модернізму, так і постмодернізму; визначаються теоретики даної культурної концепції та загальні постулати, що маніфестують виникнення нової філософської, естетичної, культурної течії.

Ключові слова: модернізм, постмодернізм, пост-постмодернізм, метамодернізм.

DOI 10.34079/2226-2830-2021-11-21-24-31

Постановка проблеми. Починаючи з другої половини XX століття, у зв'язку із глобалізацією міжкультурної комунікації у культурній індустрії спостерігається тенденція до того, що заміна одного культурного маркера іншим не є лінійним – різноманітні стилі та напрямки розвиваються у тісній взаємодії та синхронно. В. С. Мірошніченко з цього приводу наголошує, що «проблема полягає в критеріях, за допомогою яких не лише аргументується та чи інша позиція, а й визначається певна домінуюча структура, яка зумовлює / продукує виникнення іншої. У цьому сенсі метамодернізм є закономірним продовженням, головним чином, ідей модернізму й постмодернізму» (Мірошніченко, 2017, с 110).

Метамодернізм у класичній інтерпретації (з грецької: μετά – згодом, після + англ: modern – сучасний) однозначного трактування не має, і розуміється, здебільшого, як реакція на постмодернізм, та протиставлення окремим аспектам як модернізму так і постмодернізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретиками постмодернізму вважаються Жан Франсуа Ліотар, Юрген Хабермас, Фредрік Джеймсон, Чарльз Дженкс, Іхаб Хассан, Лінда Гатчеон та ін. Але майже одночасно усі, хто описував та притримувався цієї культурної, філософської, естетичної концепції, – відмовилися від неї. Проте культура та її надбання нікуди не поділися, постійно існує необхідність їх тим чи іншим чином описувати, отож виникла нагальна потреба введення нових понять